

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

INGE AD RIANSEN

DYBBØL MØLLE

monument & museum

DYBBØL MØLLE • MUSEET PÅ SØNDERBORG SLOT

Forsiden:
Dybbøl Mølle april 1995

Bagsiden:
Granittavle ved indgangen til
møllen jvf. s. 14.

Sandstensrelief fra det sprængte
Düppel-Denkmal, jvf. s. 29.
Udstillet i "Ærens mark" på
1. sal i kommagasinet.

Tekst og tilrettelæggelse:
Inge Adriansen

Fotos:
Hans Helmer Kristensen
og Hans Arne Madsen

Grafisk tilrettelæggelse:
Vision Creative Service

1. oplag 1997:
10.000 danske, 5.000 tyske og
2.500 engelske

Tryk:
PE Offset, Varde
ISBN: 87-87153-297

Dybbøl Mølle er en selvejende institution oprettet i 1920.

*Formanden er statsamtmanden i Sønderjylland, og bestyrelsen
består i øvrigt af repræsentanter fra De danske Soldaterforeninger,
Sønderborg kommune og Sønderjyllands amt.*

*Institutionen modtager ikke statstilskud, men faste tilskud fra
Sønderjyllands Amt, Sønderborg kommune, De danske Soldater-
foreningers Landsraad og a/s Axa. De faste tilskud er dog ikke til-
strækkelige til at dække de ekstraordinære vedligeholdelsesudgifter,
som må afholdes med jævne mellemrum; men i kraft af stor velvilje
fra en række private fonde er det hidtil lykkedes at holde Dybbøl
Mølle med møllegård i rimelig stand.*

*Kataloget er udarbejdet af Museet på Sønderborg Slot, og takket
være fondstilskud kan det udgives på dansk, tysk og engelsk.*

*Bestyrelsen for den selvejende institution Dybbøl
Mølle retter en varm tak for værdifuld støtte tilfølgende fonde:*

KONG FREDERIK OG DRONNING INGRIDS FOND
TIL HUMANITÆRE OG KULTURELLE FORMÅL.

C A R L S E N - L A N (I E S L E (I A T S T I E T E L S E

L A U R I T Z O G A U G U S T A D A H L S M I N D E L E G A T

D A N S K E S O L D A T E R F O R E N I N G E R S L A N D S R A A D

G R Æ N S E F O R E N I N G E N (A L V I N G - F O N D E N)

H I E L M S T I E R N E - R O S E N C R O N E S K E S I I E T E L S E

K O N S U L G E O R G E J O R C K
O G H U S T R U E M M A J O R C K S F O N D

S Y D D A N M A R K S S Æ N D E R J Y L L A N D S F O N D

Indhold

DYBBØL MØLLES HISTORIE

<i>Historien i korte træk</i>	2
<i>Dybbøl Mølle 1144-1832</i>	3
<i>Vi byde fjenden trods, naar kongen er med os</i>	
<i>Treårskrigen og møller Quaade</i>	4-5
<i>Tvende gange skudt i grus</i>	
<i>Krigen i 1864 og møller Jørgen Hansen</i>	6-1
<i>Danske og tyske Dybbølhelte</i>	8
<i>Vogter for et mindebo</i>	
<i>Dybbøl Mølle som besøgssted</i>	9

DYBBØL SOM NATIONALT SYMBOL

<i>Dybbøl som dansk symbol</i>	10-11
<i>Dybbøl som tysk symbol</i>	12-13
<i>Dybbøl i 1914</i>	14-15
<i>Genforeningsfesten på Dybbøl 1920</i>	16-11
<i>Nationalparken Dybbøl Skanser</i>	18
<i>Dybbølfester fra 1920-erne til 1993</i>	19

ÆRENS MARK

KRIGERGRAVE OG MINDESTEN I SØNDERJYLLAND

<i>Grave og mindesten 1848-30</i>	20-21
<i>Grave og mindesten 1864</i>	22-23
<i>Grave og mindesten 1914-18</i>	24-23
<i>Grave og mindesten 1940-43</i>	26-28
<i>Fjernede monumenter og mindesten</i>	29

MØLLERIET PÅ DYBBØL	30

E L \GM ASTEN,

KONGEBLSTEN OG KANONERNE	32

Dybbøl Møllens historie i korte træk

- 1744: Dybbøl Mølle opføres af møllebyggerne Ketel Brodersen og Christopher Martensen.
- 1745: Brødrene Valentin og Lorenz Claussen køber møllen på auktion. Valentin dør i 1748, og Lorenz driver selv møllen til sin død i 1775. Hans søn, Lorenz Claussen, jun. overtager møllen.
- 1800: Dybbøl Mølle brænder efter lynnedslag men genopføres straks efter.
- 1810: Lorenz Claussen går fallit, og Dybbøl Mølle overtages af Jørgen Bertelsen. Han sælger møllen til Christian Petersen i 1817.
- 1824: Ritmester von Paulsen køber møllen og forpagter den ud. Ved hans død sælges møllen til H. Chr. Jürgensen.
- 1832: Møller H.B. Quaade, født i Angel, køber møllen på auktion for 3.280 rigsdaler i sølvpenge.
- 1848: Der indrettes observationspost for det danske militær i møllen. I Dybbøl sogn står danske og tyske tropper over for hinanden.
- 1849: Den 13. april brænder møllen under kamp mellem danske og tyske tropper. Den genopbygges i 1853.
- 1860: Møller H.B. Quaade dør, og møllen overtages af svigersønnen, møller Jørgen Hansen.
- 1864: Det danske militær indretter observations- og signalpost i Dybbøl Mølle. Fra den 15. marts er møllen under konstant beskydning. Den 10. april skydes møllen i brand af de tyske tropper. Møllen genopbygges i efteråret 1864.
- 1875: Møller Jørgen Hansen overdrager møllen til sønnen Gerhard Hansen, som driver møllen til 1902.
- 1887: Ved møllerparrets guldbryllup skænker danske veteraner et sølvdrikkehorn til dem. I boligen ved møllen kan besøgende bese forskellige krigsminder.
- 1895: For at sikre møllen i dansk eje overtages den af et selskab med fremtrædende danske og dansksindede sønderjyder under ledelse af daværende landdagsmand H.P. Hanssen Nørremølle og højskoleforstander Ludvig Schrøder på Askov.
- Der opbygges en lille udstilling af ting med tilknytning til de slesvigske krige.
- 1902: Gerhard Hansens søn, Christian Hansen forpagter møllen.
- 1911: Frands Muusmann forpagter møllen.
- 1914: Digtet "Tvende gange skudt i grus" indhugges på en marmortavle og opsættes ved indgangen til møllen den 18. april i 50-året for kampene på Dybbøl i 1864. Samme dag bliver tavlen beordret fjernet af de tyske myndigheder.
- 1919: Forpagter Hans Refshauge overtager driften af møllen.
- 1920: Danske soldaterforeninger rejser den første flagmast på Dybbøl og stifter en selvejende institution for at bevare Dybbøl Mølle som et historisk mindesmærke.
- Enken efter møller Gerhard Hansen og datteren, Margrethe Hansen, får livsva-
rig fribolig på møllen.
- 1934: Carl Refshauge bliver forpagter.
- 1935: Dybbøl Mølle nedbrænder efter en kortslutning, men genopføres straks. Den nuværende mølle er således den femte på Dybbøl Banke.
- 1947: Henry Nielsen bliver forpagter.
- 1967: Margrethe Hansen dør. Hun var oldebarn af møller Quaade, og slægten har således haft bopæl på Dybbøl Mølle i 135 år fra 1832 til 1967.
- 1982: Frede Grevsen Petersen bliver forpagter.
- 1990: Mølleriets ophører.
- 1995: Nye udstillinger indrettes i møllen og kornmagasinet af Museet på Sønderborg Slot.

“Hil Fædrelandet og den, som elsker det”

DYBBØL MØLLE 1744-1832

Den første berømte møller på Dybbøl var møllebygger Lorenz Claussen. Ligesom mange samtidige møllere havde han stor interesse for naturvidenskab og teknik. I 1782 deltog han i en konkurrence, udskrevet af Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, om indretning af den bedst mulige mel-, malt- og grynmølle. Lorenz Claussens afhandling var skrevet på tysk, som det var almindeligt i Sønderjylland på denne tid. Afhandlingen blev belønnet med en guldmedalje samt 100 rigsdaler og blev udgivet i Leipzig i 1792. På bogens titelblad stod mottoet: “Hil Fædrelandet og den, der elsker det”.

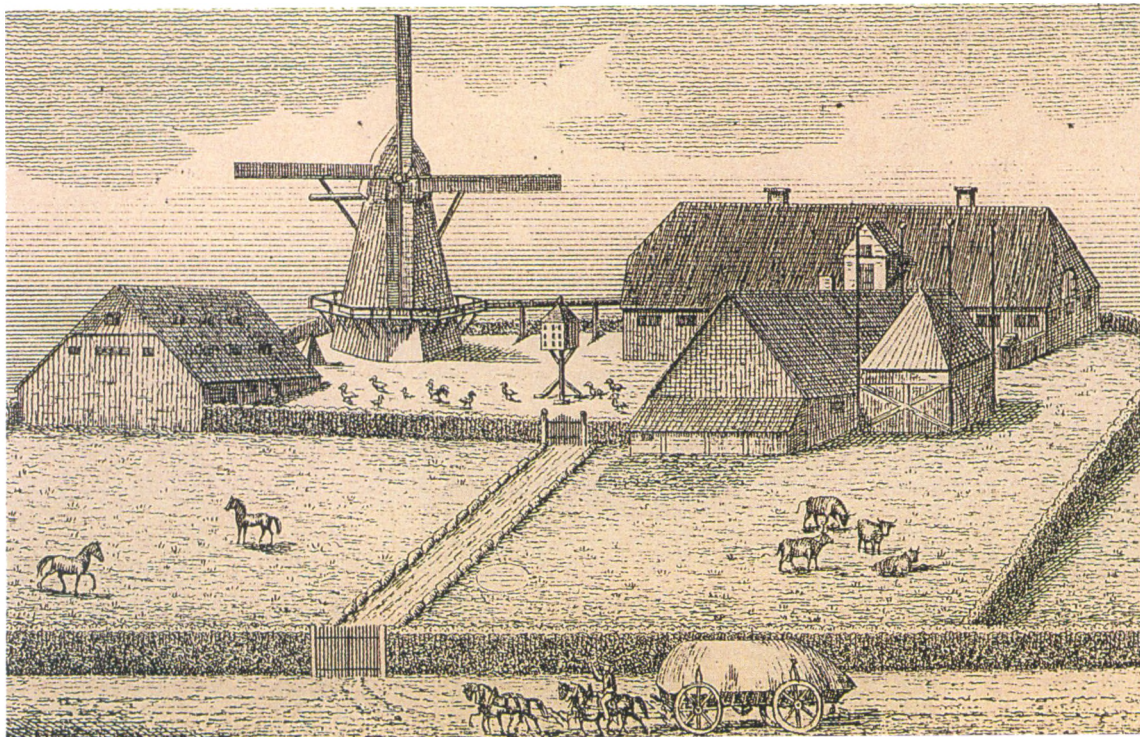
Claussen skrev senere mange tekniske afhandlinger, f. eks. om hvorledes kompasset kunne fungere i polaregne, og skrev desuden et forslag til forbedringer af brandraketter. Han eksperimenterede også med fremstilling af styrbare luftballoner og fremsendte i 1792 et detaljeret projekt herom til Landhusholdningsselskabet. Alle disse tekniske forsøg førte imidlertid til, at mølleriet blev forsømt. Lorenz Claussen gik derfor fallit og måtte sælge Dybbøl Mølle i 1810.

Han fortsatte som møllebygger og døde i 1823 efter at være ramt af en møllevinge. Dybbøl Mølle havde nu en række skiftende ejere og forpagtere frem til 1832.

Lorenz Claussen, møller på Dybbøl 1775-1810.

Dybbøl Mølle 1792.

”Vi byde Fjenden trods, naar Kongen er med os”

1. Flag med Frederik 6.s monogram.
I følge familien købte møller H.B. Quaade flaget på Augustenborg Slot, da den landsforviste hertug Christian August i 1853 solgte sit inventar. Flaget blev af møllerfamilien behandlet med stor ærefrygt og kun hejst ved særlige lejligheder. I perioden under tysk styre, 1864-1920, måtte Dannebrog slet ikke hejses i Sønderjylland. Men en enkelt dag hver sommer blev det gamle flag med kongens monogram forsigtigt luftet i solen bag laden.
2. Møller Quaades kiste fra 1832.
3. Kampen på Dybbøl Bjerg den 13. april 1849. En tysk styrke på 11.000 mand fra Bayern, Sachsen og Hannover forsøgte at sætte over til Als, men blev hindret af det danske artilleri. Under kampen blev Dybbøl Mølle antændt af kanonilden. Tysk træsnit.

DYBBØL MØLLE 1832-1860
I 1832 blev Dybbøl Mølle solgt på auktion. En mølleforpagter fra Als, H. B. Quaade, gav det højeste bud: 3.280 rigsdaler. Det blev imidlertid forlangt, at den ukendte mand skulle stille sikkerhed for pengene, før man ville betragte hans bud som gyldigt. Quaade lod da hente en stor kiste fra sin vogn, åbnede den og sagde: ”Her, mine Herrer, har De min Sikkerhed!” Kisten var helt fyldt med skinnende sølvmonter. Quaade blev en driftig møller, og hans efterkommere blev boende på møllen frem til 1967.

I 1848 brød Treårskrigen ud. Sundved blev besat af den tyske forbundshær, og i Dybbøl sogn var der indkvartering på de fleste gårde. Den 28. maj gik den danske hær til angreb fra Als og Dybbøl Mølle, og landsby-

en Dybbøl kom i dansk besiddelse. Et kraftigt tysk modangreb blev afværget den 5. juni, og denne dag blev fejret som sejrsmiddag.

Det blev den bedste danske sejr, som det første krigsår kunne byde på, og antagelig derfor blev den danske grundlov underskrevet på denne dato i 1849. Siden da har 5. juni, årsdagen for kampen på Dybbøl, været en dansk mindededag.

I 1849 stod der et regulært slag ved Dybbøl den 13. april. En tysk styrke beskød Dybbøl Bjerg med 28 kanoner, og Dybbøl Mølle brændte ned. Den velhavende møller Quaade led et betydeligt tab, da mølleriet lå næsten stille i de tre krigsår. Først i 1853 blev det muligt for ham at få genopbygget Dybbøl Mølle.

1

2

“Tvende gange skudt i grus“

1. Møller Jørgen Hansen
2. Den sønderskudte Dybbøl Mølle. Tysk foto 1864.
3. Kamp ved Dybbøl Skanser. I baggrunden ses møllen. Stormen på Dybbøl Skanser den 18. april gav et dansk tab på 4821 døde, sårede og fanger, heraf var 2876 usårede fanger. På tysk side var der et tab på 1201 døde og sårede. Tysk træsnit fra 1864

1

DYBBØL MØLLE

I KRIGEN 1864

I 1860 døde møller Quaade, og hans svigersøn Jørgen Hansen overtog møllen. Kort tid efter, i 1861, begyndte det danske militær at anlægge skanser i terrænet foran møllen. En ny krig stod for døren, og Dybbøl Mølle lå midt i en kommende kampzone.

I 1864 trak den danske hær sig tilbage fra Dannevirke-stillingen den 6. februar og ankom til Dybbøl-stillingen den følgende dag. Møllen fik hurtigt en vis militær betydning. Den blev benyttet som udgivspost og signalstation. Ved hjælp af vingerne kunne man signalere til de danske tropper, der var indkvarteret på Als.

Møllerfamilien var meget imødekommende over for de danske soldater, og Jørgen Hansen fik tilnavnet “Soldaternes Ven”.

Era 15. marts var møllen under konstant beskydning, og to dage senere måtte møllerfamilien som de sidste civile borgere forlade Dybbøl Bjerg. Den 10. april blev møllen ramt, møllehatten og vingerne brændte, og akselen styrtede ned. Også stuehuset blev meget beskadiget.

Den 18. april blev Dybbøl Skanser rendt over ende, og efter hårde kampe omkring møllen blev de danske tropper drevet tilbage til Als. Dybbøl var nu som resten af Sønderjylland og Jylland i tysk besiddelse.

Jørgen Hansen kom kort efter tilbage fra Als og tog straks fat på genopbygningsarbejdet. Det blev en svær tid, da han kun fik erstattet 40% af krigsskaderne. Både han og sønnen Gerhard Hansen, der overtog møllen i 1873, måtte kæmpe med økonomiske vanskeligheder.

2

Dybbølhelte

LØJTNANT ANKER

Johan Anker blev i samtiden opfattet som Skanse 2's heltmodige forsvarer. Hans fædrensvoldske facon og mundrappe talemåder sikrede ham pressens bevågenhed, fjendens beundring og kongens opmærksomhed. Den 17. april blev løjtnant Anker hædret med ridderkorset, og som en særlig gave fra kongen fik han en kappe. Den 18. april lagde man fra tysk side vægt på at få helten Anker i levende live, og dette lykkedes. Ved hjemkomsten fra fangenskabet blev han hyldet og fik overrakt en æressabel fra danske borgere.

Anker forlod hurtigt militærtjenesten, da den stilfærdige fredstid ikke passede til hans temperament. De mange fester, der blev holdt til hans ære, gav ham smag på værts-huslivet. Men hans helbred blev herved ødelagt, så han døde knap 39 år gammel i 1876. Selvom militærhistorikere mener, at hans indsats var overvurderet, holdt Ankers ry sig usvækket i mange år.

KORPORAL NELLEMANN

Det energiske forsvar af Skanse 2 vakte stor beundring både fra dansk og tysk side. Det skyldtes ikke blot de to skansekommandører, Anker og Castenschiold, men i høj grad også en meget kompetent indsats fra underofficerne.

Blandt disse er især korporal Rasmus Nellemann blevet fremhævet. Han var tjenstgørende i Skanse 2 den 18. april. Da der blev plantet en tysk fane på brystværnet, sprang han frem, greb fanen, satte stangen for knæet, knækkede den og kastede stumperne ned imod de fremstormende tyske tropper. En ny tysk fane blev plantet, også denne fane greb han og kastede til jorden. Men i det samme sank han død om, ramt af flere kugler.

Efter slaget blev Nellemann begravet i en af massegravene på Dybbøl. På en mindesten, der er rejst i Skanse 2, står der:

“Han brød Rendens fane. Fjenden brød hans bane”.

PIONER KLINKE

På tysk side blev pioner Klinke den person, der i særlig grad kom til at symbolisere offervilje og fædrelandskærlighed. Hans indsats på Dybbøl i 1864 indgik i tyske historiebøger, og fremhævelsen af Klinkes heltmodige indsats ophørte først med det tyske kejserriges sammenbrud i 1918. Kort fortalt lyder myten om Klinke således: Den 18. april måtte en preussisk stormkolonne standse ved palisaderne foran Skanse 2. Da trådte Klinke frem og sagde: “Jeg vil skaffe luft, Hr. løjtnant. Hellere ofre een end to!” Hvorpå han sprang frem til palisaden og bragte en sprængladning til eksplosion. Det skaffede hul, men Klinke omkom i forbindelse hermed og blev begravet på Broager Kirkegård.

Tyske undersøgelser har siden vist, at det næppe var Klinke, men en anden pioner, som udførte denne handling. Trods dette er mindet om Klinkes dåd fortsat levende i Tyskland.

LØJTNANT CASTENSCHIOLD

Carl Vilhelm Castenschiold var på skift med løjtnant Anker kommandør i Skanse 2. Det var fra denne skanse, at beskydningen af de tyske batterier på Broagerland blev ledet. Skanse 2 var udstyret med de bedste kanoner, dvs. riflet skyts, og der var stående ordre om at besvare al beskydning fra de tyske batterier, så snart de åbnede ild.

Dette farefulde arbejde med at tiltrække og besvare den fjendtlige beskydning forestod løjtnant Castenschiold med stor koldblodighed. Mandskabet var ham meget hengivent på grund af hans omhu med at få repareret og sikret skansen efter hver beskydning. Den 18. april gjorde han ikke tjeneste i Skanse 2, men deltog i kampen i Brohovedet og Kirkebatteriet, hvor han blev såret. Castenschiold var ikke så farverig en person som Anker, og han blev ikke udødeliggjort i samme grad som de tre øvrige.

“Vogter for et mindebo“

DYBBØL MØLLE SOM BESØGSSTED

I årene efter 1864 valfartede mange danske til Dybbøl Mølle, hvor møllerfamilien modtog dem med venlighed og fremviste forskellige erindringsstykker, opsamlet på krigsskuepladsen. Et sådant besøg er skildret af Holger Drachmann i bogen *Derovre fra Grænsen. Besøg på det danske Termopylæ april i8yy.*

Møller Jørgen Hansen og hans hustru havde guldbryllup i 1887. Ved den lejlighed blev de hyldet af danske veteraner for indsatsen i 1864. Som tak fik de skænket et ciseleret sølvhorn med Dybbøl Mølle på spidsen og den tapre Landsoldat på låget. Hornet bar et hyldestdigt til guldbryllupsparret med et håb om genforening:

*73 gange ødte krigen Eders Bo,
og Eders Land i Fremmed Vold blev givet,
men I to bjerger mere end Livet.
I tabte aldrig Sindelag og Tro.
I gemte lige trofast Haab og Minde.
I ser bag Natten Morgensolen skinne.*

For at sikre Dybbøl Mølle i dansk eje blev der i 1895 dannet et selskab, som overtog møllen og bortforpagtede den til den tidligere ejer Gerhard

Hansen. Fra omkring år 1900 skete der en øget indsamling af genstande til “Samlingen på Dybbøl Mølle”, og der synes at have været planer om at skabe et lille egnsmuseum.

I 1902 døde Gerhard Hansen. Hans enke og datter fik overladt en aftægtsbolig i den ene ende af stuehuset. Her indrettede de en mindestue for kampene på Dybbøl. Datteren Margrethe Hansen var en fin beretter om Dybbøl Møllens historie, og hun modtog af Kong Frederik IX belønningsmedaljen, både i guld og sølv med krone.

Efter Margrethe Hansens død i 1967 blev hendes to små stuer i stuehuset indrettet til museum. I dag er her foredragsrum, og nye museumsudstillinger har kunnet indrettes i det tidligere kommagasin, efter at mølleriet helt er ophørt.

Margrethe Hansens belønningsmedaljer.

Sølvhorn skænket af danske veteraner i 1887 med Dybbøl Mølle på spidsen.

Dybbøl som dansk symbol

1

1. Dybbølmærket er siden 1921 blevet solgt af Grænseforeningen hvert år den 18. april til fordel for nationalt arbejde, især i Sydslesvig.
2. Dybbøl-Posten, det danske dagblad for Als og Sundeved, blev grundlagt i 1868 og fik navnet for at markere kampvilje og trofasthed over for det danske.
3. & 4. For sønderjyder og danske besøgende var porcelænen med motiver fra Dybbøl populære souvenirs - og de var næsten altid fremstillet på tyske fabrikker.

Under belejringen af Dybbøl Skanser i 1864 blev Dybbøl kendt - ikke blot over hele Danmark, også uden for landets grænser. De hårde kampe i foråret 1864, som endte med de tyske troppers erobring af skanserne den

18. april, gjorde Dybbøl Skanser til indbegrebet af dansk udholdenhed og trofasthed.

Ikke blot Dybbøl Banke med skanserne, men også Dybbøl sogn var en bastion for danskheden. Befolkningen fastholdt med et stort flertal sit danske sindelag gennem alle de 56 år under tysk styre.

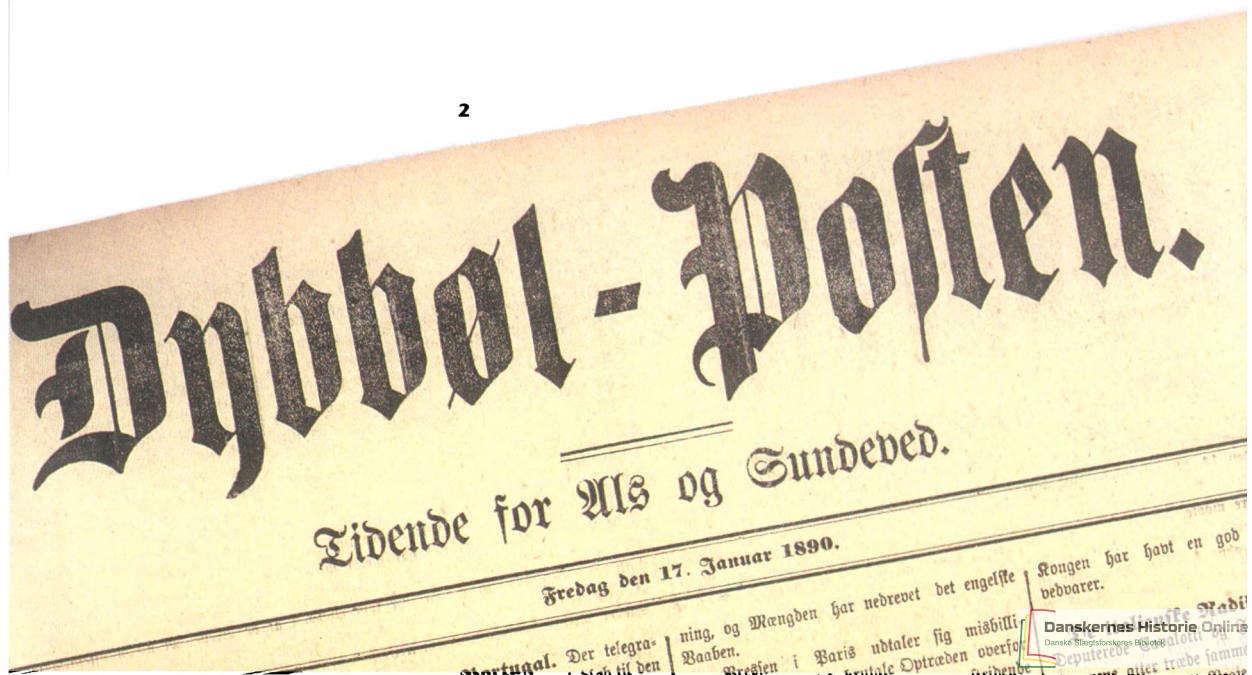
Hovedparten af lærerne og begge sognepræster var danskindede. Ved det sidste tyske rigsdagsvalg i 1912 blev der afgivet 75% danske stemmer i Dybbøl, og ved folkeafstemningen i 1920 var der 91% danske stemmer.

I perioden fra 1864 frem til 1920 blev Dybbøl for mange rigsdanskere et symbol på sønderjydernes trofaste danskhed og et sted, der rummede håbet om en genforening med Danmark. Dybbøl Skanser og Dybbøl Mølle blev et fast mål ved de fleste

danske besøg i Sønderjylland, og i talrige rejsebøger indgik en beskrivelse af disse minderige steder. Holger Drachmann skildrede i 1878 sin oplevelse af Dybbøl Mølle således:

“Når vi vender os fra jendens monument, så har vi foran os de danskes monument - den gamle Dybbøl Mølle. Står den ikke der, lyslevende, sej og kraftig i sin overbevisning om at stå på sin ret, til trods for at den står paa jendens grund? Er der ikke kærne i den; og bider og tygger ikke dens sten hårde tænder al denne kærne, for at sigte skallerne fra og kun give kærne igen? Nedskudt og oprejst, brændt og opbygget, har den som en Fugl Fønix stedse rejst sig af sin aske, og hæver nu i dette øjeblik sine store, mørke vinger mod hinden, som om den ville tage aftenens skyer til vidne på, at den har båret meget og er rede til at bære mere. Og hvorfor? Den lever paa en idé; og når man lever paa en idé, kan man ikke falde sammen.”

2

DYBBØL SOM THERMOPYLÆ

*Jo, det skal vidnes og sandes af alle:
Danmark har Børn af Spartanernes Slægt.
Dybbøl som værgedes mandigt og kjækt,
tør vi Thermopylæ kalde.*

H. P. Holst 1864

DYBBØL MØLLE

- PÅ RETTENS GRUND

*Her staar jeg og vil ikke flytte min Fod,
som vagt på den vældige Banke;
Granater skal ikke rukke min Rod,
og Ild ikke kvæle min Tanke.
Min Rod den munder i Danmarks Bund.
Min Tanke er den: Der skal komme en Stund,
hvor Hjerter omkring mig skal banke
omkap med det Hjerte af Egerod,
som Mølleren sætte i Vingen lod;
Og slå med sin Vinge og staa, hvor man stod,
Med Ære og Ret; det er Tingen!*

Holger Drachmann 1878

SØNDRET LÅ DET SIDSTE: VÆRN

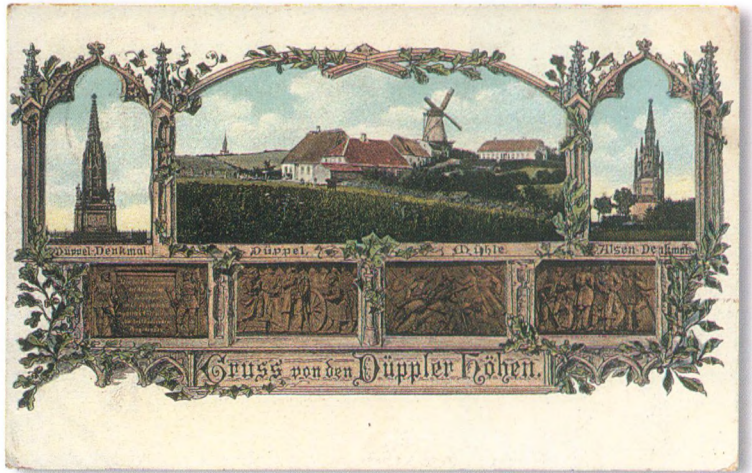
*Søndret lå det sidste værn hist på Slesvigs grund,
tro de danske drenge holdt ud i dødens stund,
fodforfod sank i blod Dybbøls fanevagt;
aldrig Danmark glemmer ofret, I har bragt.*

*Dybbøls kam som Thyras led blev vor hellighed;
Dåd, som blev øæet, end synger Danmark om.
Fod for fod sank i blod Dybbøls fanevagt;
Aldrig Danmark glemmer ofret, I har bragt.*

*Ørnen fra sin høje sky ned på lærken skød;
brat hver sangforstummed, som før på vangen lød.
Lærkesangen vil engang på Slesvigs jord
til de vante toner finde hjemmets ord.*

Johs. Helms 1889

Dybbøl som tysk symbol

2

1. Afslutningen på en lærebog i Slesvig-Holstens historie, hvor Tysklands samling begynder med erobringen af Slesvig og Holsten.
2. Tysk postkort ca. 1890
3. Det tyske sejrsmonument, Düppel-Denkmal, var af sandsten i nygotisk stil og blev rejst 1871 -72 ved den danske skanse 4. Det stod på det højeste sted på Dybbøl Banke og var mere dominerende i landskabet end Dybbøl Mølle. Monumentet var med til at fastholde kamppladsen på Dybbøl som besøgssted for tyskere frem til 1914. Foto fra ca. 1920.

Efter den sejrige erobring den 18. april 1864 blev Dybbøl for tyskerne symbol på kampvilje og tapperhed. I 1865 blev der indrettet en gravlund for tyske og danske. I skanserne og omkring på Dybbøl Bjerg blev der rejst mindsten over faldne, tyske officerer. Samtidig blev der nedlagt grundsten til to tyske sejrsmonumenter. I 1872 kunne de indvies. Düppel-Denkmal var rejst ved skanse 4, og et tilsvarende Alsen-Denkmal på Als.

imidtildt så stærkt, at man ikke længere frygtede et dansk angreb. Fæstningen blev derfor nedlagt, og kun de tyske jordskanser med forbindelsesveje lå tilbage.

I 1890 blev der afholdt en kejsermanøvre i Sundeved med centrum i Dybbøl-området. Det var en stor militærmanøvre med deltagelse af flåden og hæren - og Kejser Wilhelm II. Hovedopgaven var at kæmpe mod en kommende fjende, der truede fra nord og øst. Associationen til 1864 var indlysende, og manøveren var en magtfuld demonstration af, hvad tysk militær formåede.

Sejrsmonumentet, skanserne og mindstenene fra kampen den 18. april blev til et tysk valfartssted og et søgt turistmål i hele kejsertiden. De store fællesgrave var med til at understrege stedets betydning som tysk slagmark. Her begyndte samlingen af de mange tyske stater til ét rige.

Et stort hotel "Düppelhöh" blev bygget på Dybbøl Banke over for det tyske monument i 1885. Her var plads til bespisning af 1.000 gæster på én gang. Vejen fra nationalisme til turisme er sjældent lang.

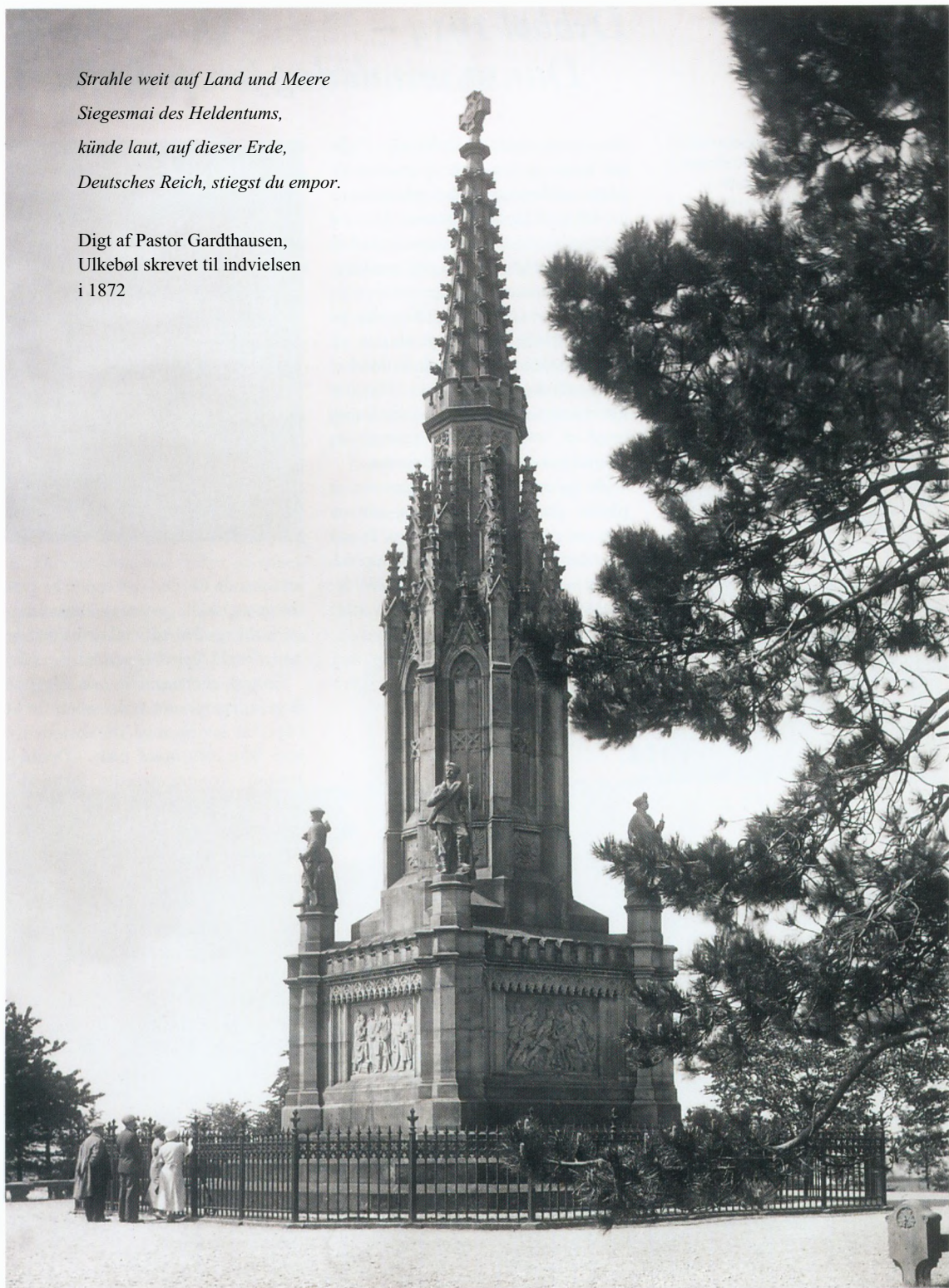
Ohne Düppel, kein Königgrätz,
Ohne Königgrätz, kein Sedan,
Ohne Sedan, kein deutsches Kaiserreich

1

I de første årtier efter 1864 blev Dybbøl anset for at have strategisk betydning. Hen over ruinerne af de danske skanser blev der nu opført store, tyske skanser, der indgik i "Festung Sonderburg-Düppel". Den bestod af to armerede skanserækker på Sundeved og én skanserække på Als. I 1884 var Det tyske Kejserrige

*Strahle weit auf Land und Meere
Siegesai des Heldentums,
künde laut, auf dieser Erde,
Deutsches Reich, stiegst du empor.*

Digt af Pastor Gardthausen,
Ulkebøl skrevet til indvielsen
i 1872

Dybbøl 1914 - Dansk mindedag for nederlaget

1. Mindetavle opsat på Dybbøl Mølle i 1914 og beordret fjernet. Cenopsat i 1920 og sprængt under møllens brand i 1935.
2. Tysk gendarm på vagt ved Dybbøl Mølle april 1914. Fotoet blev optaget i det skjulte og gengivet i Dybbøl-Posten.

Den dansksindede befolkning i Dybbøl sogn og Sønderborg markerede yderst stiltfærdigt 50-års-mindedagen for tabet af Dybbøl Skanser. Det var en mindetung dag og ingen grund til danske festligheder. Dagen markeredes med kransenedlæggelser ved de danske grave. Desuden blev der på Dybbøl Mølle om morgenen den 18. april opsat en marmorplade med et digt, skrevet af pastor Thordur Thomasson, Horsens. Han var fra sin ungdom sønderjysk interesseret og en god bekendt af H.P. Hanssen.

De tyske myndigheder krævede, at pladen skulle fjernes straks, selvom den sad på en privat ejendom. Digtet blev betragtet som nationalt ophidsende, især linjen "Troskab holder skansen end" blev anset for at være

1864-1914.

Tvende Gange skudt i Grus
Atter reist som Møllehus
Vogter for et Mindebo
Selv en Bavta dansk og tro
Speid saa langt dit Øie naar
Grav ved Grav i Marken staar.
Danske Mænd gav Livet hen
Troskab holder Skansen end.
Taare duget Ære krans
Slaar om Dybbøls Navn sin Glans.
Slægter dø.men Sproget binder
Fremtid gror af dyre Minder.

krænkende for den tyske ære. Et tysk festoptog skulle senere på dagen drage forbi møllen til jubilæums-festligheder ved Düppel-Denkmal.

En tysk gendarm blev i de følgende dage udstationeret ved møllen for at sikre, at tavlen med de anstødelige vers ikke blev opsat påny. Dybbøl-Posten kommenterede forbuddet således: "Vore modstandere er altid sig selv lig. End ikke på en så mindetung dag som denne kan de undlade triumferende at vise os, at vi er under et hårdt og skånselsløst herredømme." Mindetavlen måtte opbevares inde på møllen og kunne først genopsættes i 1919.

I København blev der afholdt et stiltfærdigt jubilæum med en frokost på rådhuset for 2.200 veteraner fra 1864-krigen, og der blev uddelt livsvarige hædersgaver til de krigsdeltagere, som endnu var i live. Også dansksindede veteraner, der levede i Sønderjylland, fik tildelt denne hædersgave.

Dybbøl 1914 - Tyske festdage for sejren

"Af Dybbølkæmpene har vi kært, at det ikke er modløshed, som fører til sejr, men alene den gamle preussiske tro på, at Preussens konger altid sejrer og alle vegne fastholder sejren. Dette være sagt til dem, der har hånden udstrakt ej'ter vort land og intet har kært af Dybbøl"

Overpræsident von Bülow i en tale på Dybbøl 29. juni 1914.

Den 18. april 1914 fejrede den tyske del af lokalbefolkningen 50-års-dagen for stormen. Alle skolebørn i Sønderborg og Dybbøl havde fri for at deltage i et festoptog, der gik fra Ringriiderpladsen i centrum af Sønderborg til Düppel-Denkmal. Efter afsyngelsen af "Nun danket alle Gott" blev der holdt festtaler, og højtideligheden sluttede med "Schleswig-Holstein meerumschlungen" og kransenedlæggelse ved de tyske fællesgrave.

Alt dette var kun en spag optakt til

den store jubilæumsfest 29.- 30. juni 1914, 50-året for erobringen af Als. Ca. 2.000 krigsveteraner kom tilrejsende fra hele Tyskland og Østrig. Festen blev afholdt i den største af de tidligere tyske skanser. Her blev der taler bl. a. af kejserens bror, Prins Heinrich. Han takkede veteranerne og lovede, at det vundne land altid ville blive fastholdt og tilføjede: "Jeg håber, at tysk ånd og tysk væsen vil gennemtrænge vores Nordmark lige til grænsen".

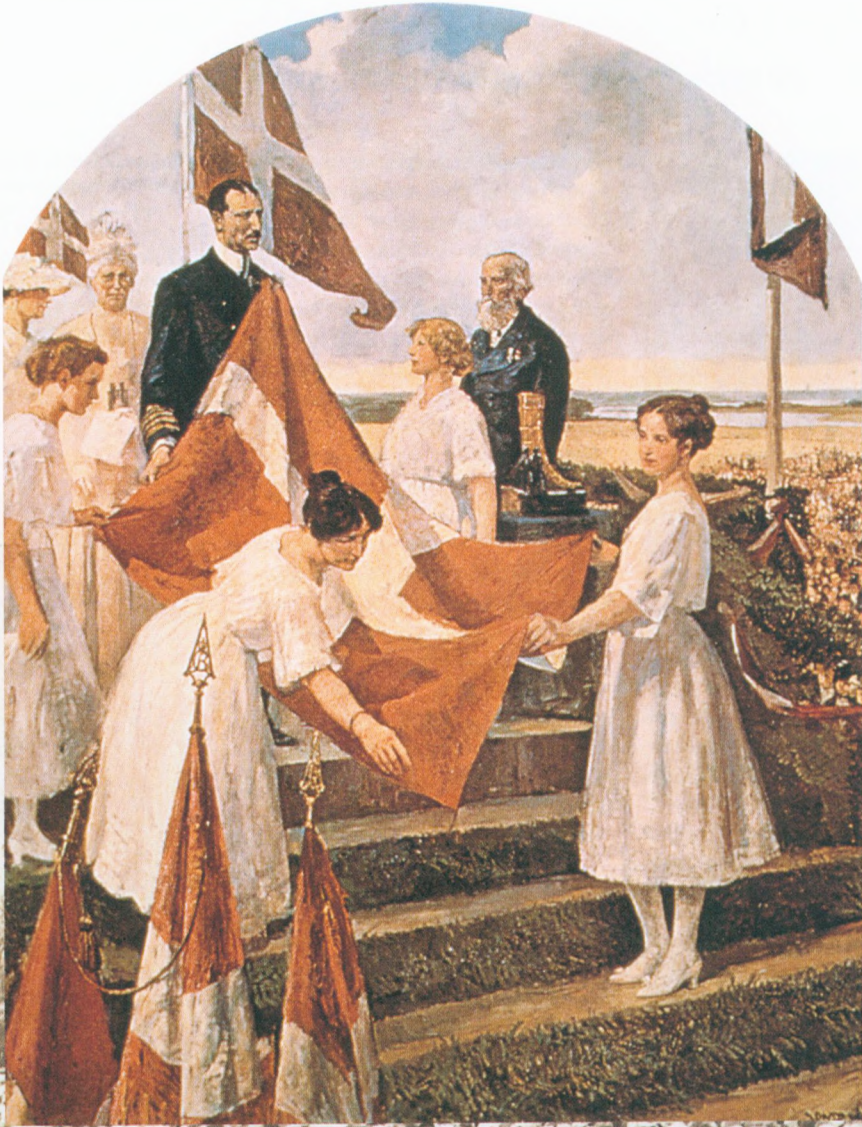
Dette blev det tyske kejserhus' sidste manifestation ikke blot på Dybbøl, men i hele Nordslesvig. Under festen kom der et telegram om mordet på den østrigske kronprins den 28. juni, og Prins Heinrich brød straks op og rejste tilbage til Berlin. Ekkoet af skuddet i Sarajevo gav således genlyd ved den sidste store tyske udførelse på Dybbøl.

1. Tysk postkort i anledningen af 50-året for erobringen af Dybbøl.
2. Tyske æresgæster på Dybbøl den 29. juni 1914. Overpræsident von Bülow (med ryggen til) modtager Prins Heinrich af Preussen.

1864 DYPPEL 1914
GEDÄCHTNIS-AUSSTELLUNG
SONDERBURG - JUNI - SEPTEMBER
UMT HEMPROTEKTORAT SÄ BRIGAD DES HERZOGS ERNST GENTHER V. SCHLESWIG-HOLSTEIN

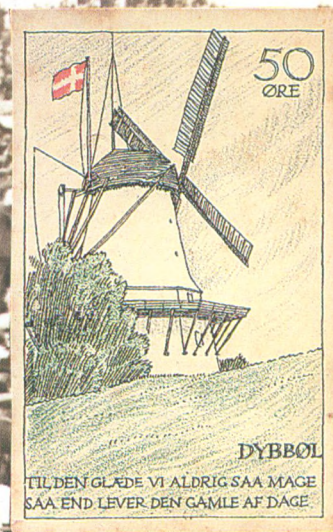
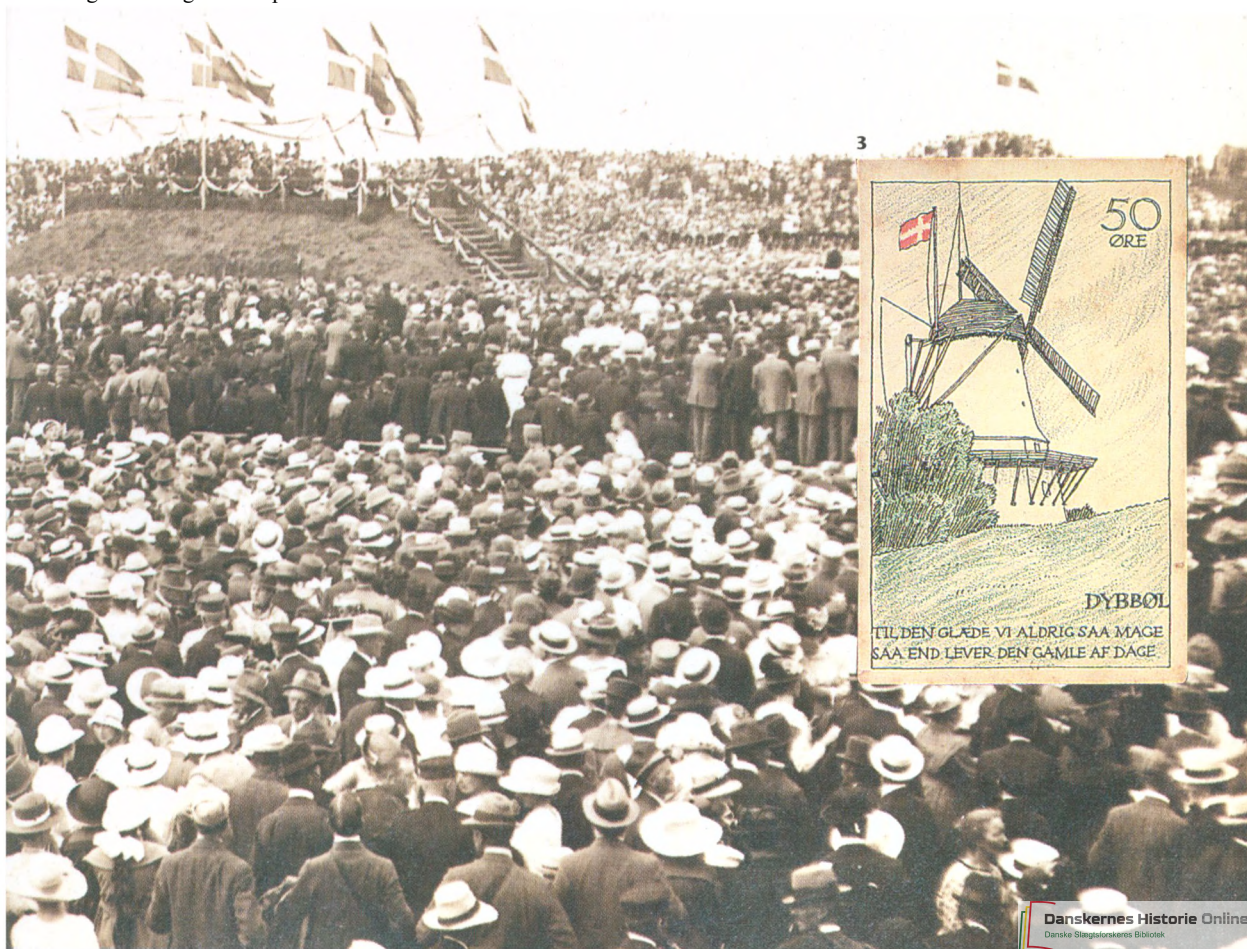
Genforeningsfesten i 1920

Dybbøl Skanser blev i 1920 valgt som stedet for den officielle, danske genforeningsfest. Den 11. juli mødtes her det danske kongehus, regeringen, folketinget og almindelige danskere med sønderjyderne. Henvend 50.000 mennesker deltog i dette historiske møde. Genforeningsfesten afholdtes på det sted, hvor det danske nederlag i 1864 havde udspillet sig. Det var oven i købet den samme skanse, som 6 år tidligere, i 1914, havde været ramme om den tyske jubilæumsfest. Fortid-nutid-fremtid blev herved knyttet sammen på særlig vis. Hovedtalen ved Dybbøl-festen i 1920 blev holdt af lensgreve Schack. Han indledte med at begrunde valget af festpladsen:

“På Dybbøl Banke, det dyrebareste Danmark ejer, hvor fortid og nutid fører et sprog, der - stærkere end mennesketunger formår det - vidner om, at Herren har gjort store ting imod os, mødes Danmarks kongehus, regering og rigsdag, mødes Danmark selv med sønderjyske landsmand”.

Der blev denne dag grundlagt en tradition for afholdelse af danske fester og stævner i Dybbøl Skanser. Den store tyske skanse, som i 1920 blev til festplads, dækker de gamle, danske skanser 6-5. Den er siden 1920 benævnt Kongeskansen og har dannet ramme om mange danske, nationale fester frem til nutiden.

1. Højdepunktet ved genforeningsfesten i Dybbøl Skanser den 11. juli 1920 var overrækkelsen af et flag til kongen. Fire unge piger frembar et gammelt Dannebrog, som den 85-årige veteran Hans Thomsen fra Sundsmark overrakte Christian X. Kongen modtog det gamle Dannebrog med bevægelse, bøjede sig ned og kyskede flagdugen. Maleri af Hans Nikolaj Hansen, Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot.
2. Genforeningsfesten med ca. 50.000 deltagere i Dybbøl Skanser i 1920.
3. Nødpengeseddel fra Dybbøl Kommune udgivet i april 1920.

Nationalparken Dybbøl og Dybbølfester

Som varigt minde om Genforeningen blev der efter Genforeningen i 1920 skabt en nationalpark på Dybbøl på ca. 17 hektar. Dette område blev erhvervet gennem en storstilet landsindsamling, iværksat i 1922 af Carlsbergs direktør, brygger Vagn Jacobsen. Indsamlingen begrundedes med disse ord: *“Skanserne på Dybbøl Bjerg erfor det danskefolk blevet et udtryk for den lange udholdende kamp, der er ført for Sønderjyllands Genforening med Danmark... Netop fordi det galder om, at det danske folk samlet skal satte Genforeningen dette mindesmarke, iværksat-ter vi en “kroneindsamling”, der vil gøre vore landsmand i titusindvis til andels-havere i Dybbøl Skanser. Derved skabes det smukkeste grundlag for dette historiske mindesmarke”*.

Overdragelse af “Nationalparken Dybbøl” til den danske stat fandt sted ved en stor folkefest i Kongeskansen den 11. juli 1924, hvor et gavebrev blev overrakt til Kong Christian den 10. I sin takketale sagde statsminister Stauning, at regeringen modtog gaven på vegne af det danske folk, og han lovede, at Dybbøl Skanser “i al fremtid vil henligge som et fredet nationalt minde”.

Mindeparken omfatter området, der har rummet de gamle danske skanser 1-10. Hovedparten af de i dag synlige skanser stammer fra det tyske befæstmingsanlæg fra 1867-1884, som til dels er anbragt oven på de danske skanser, hvis beliggenhed er markeret med hvide cementbånd i skanserne. Selvom de gamle danske skanser fra 1864 er forsvundet de fleste steder, kan man alligevel klart føle, at man er på historisk grund, når man færdes i Dybbøl Skanser.

Dybbøl Banke var også efter Genforeningen kronet af det 22 meter høje Düppel-Denkmal. I 1920 var det fra dansk side blevet foreslået at udlevere det til Tyskland, men dette forslag blev afvist fra tysk side. Mindesmærker burde blive på det sted, hvor de var opsat.

Over hele slagmarken på Dybbøl og Kær halvø på Als blev der i 1920-erne og 1930-erne rejst talrige mindesten over faldne soldater. I alt er der 350 gravsten og mindesten, og hovedparten er rejst over faldne danske soldater, især officerer og under-officerer.

I 1930 rejstes en stor obelisk til minde om de nordiske frivillige i de to slesvigske krige 1848-50 og 1864.

Efter befrielsen i 1945 blev det tyske monument sprængt i luften af ukendte gemingsmænd, og Dybbøl Banke er derfor i overvejende grad præget af danske mindesmærker.

For på en ny måde at styrke formidlingen af historien om krigen 1864 og det landskab, hvor den foregik, blev der i det fredede område i 1992 åbnet et besøgscenter Dybbøl Banke, som gennem film og dioramer belyser krigen.

Med Genforeningsfesten i 1920 blev der grundlagt en tradition for folke-møder i Dybbøl Skanser. Der har siden da været talrige sammenkomster, nogle har kun været for de arrangerende foreningers medlemmer, andre har været store folkestævner. Dybbølfesterne er udtryk for en typisk dansk, folkelig mødetradition med musikindslag, festtaler og fælles-sang.

1. Mindesten over danske soldater, rejst af tyske myndigheder i 1865.
2. Mindesten i kongeskansen rejst i 1920'erne.
3. Dronning Margrethe i Dybbøl Skanser ved folkefesten i 1995, 75-året for Genforeningen. Flaget kan ses i udstillingen på Dybbøl Mølle.

Dybbøl fester

- 1924: Overdragelsen af "Nationalparken Dybbøl" skete ved en fest den 11. juli med deltagelse af kongehuset og regering.
- 1925: Årsfest for de nationale foreninger i Sønderjylland i kongeskansen. H.P. Hanssen var hovedtaler.
- 1928: Det store nordiske Skytte- og Gymnastikstævne med deltagere af ca. 10.000.
- 1930: 10-året for Genforeningen blev markeret ved en fest den 15. juni, hvor statsminister Stauning samtidig afslørede obelisken for de nordiske frivillige i de slesvigske krige.
- 1933: Gymnastikstævne og ungdomsmøde med ca. 35.000-40.000 deltagere i Kongeskansen den 11. juni. Stævnet var fremkaldt af den nazistiske magtovertagelser i Tyskland og førte kort tid efter til grundlæggelsen af "Det unge Grænseværn". Mødet fik stor gennemslagskraft og nationalpolitisk betydning.
- 1945: Den 11. juli blev Befrielsen og 25-året for Genforeningen markeret med en stor fest med deltagelse af kongehuset, regeringen, folketinget og en titusindtallig folkeskare. I talerne blev Dybbøls betydning som symbol på danskheden understreget.
- 1964: Den 18. april blev 100-året for stormen på Dybbøl markeret med en mindefest med deltagelse af ca. 40.000 og omfattende faneprocessioner fra Sønderborg.
- 1970: Den 11. juli blev 50-året for Genforeningen fejret med folkefest med deltagelse af kongehuset, regeringen og folketinget. Der deltog ca. 30.000.
- 1980: Den 15. juni blev 60-året for Genforeningen markeret med en folkefest med deltagelse af Dronning Ingrid og repræsentanter fra Folketinget og regeringen.
- 1995: Den 15.-18. juni opførte amatør-skuespillere fra hele Sønderjylland et Genforeningsfestspil i Dybbøl Skanser. Her belystes landsdelens politiske og nationale historie 1920-1995.
- 1995: Den 11. juli blev 75-året for Genforeningen markeret med en folkefest med deltagelse bl.a. af kongehuset, regeringen, folketinget samt de to nationale mindretal, som opstod efter folkeafstemningerne i 1920.

Døden på ærens mark

Optælling af lig på Dybbøl Bjerg den 19. april 1864. Træsnit i Illustrated London News efter tegning af S. Simonsen.

I Dybbøl-området er der i landskabet og på kirkegårdene ca. 350 grave og mindst en alene fra de to slesvigske krige. Hertil kommer mindst en og en grave fra de tre senere krige.

Landsdelens mænd har siden 1848 kæmpet for mange forskellige fædrelande: 1848-50 kæmpede nogle for den danske helstat og andre for et selvstændigt Slesvig-Holsten. 1864 kæmpede nogle for kongeriget og Slesvig, mens andre gik over og kæmpede sammen med de tyske styrker mod Danmark. I 1870 måtte sønderjyderne deltage i Preussens krig mod Frankrig. I 1. verdenskrig måtte sønderjyderne deltage i kampen for Det tyske Kejserrige mod de allierede. I 2. verdenskrig meldte nogle sig til kamp for Det tredje Rige, mens andre gik

ind i den danske modstandsbevægelse.

Mange af deltagerne i alle disse krige har - uanset på hvilken side, de deltog - påberåbt sig at kæmpe for æren og pligten, oftest også for fædrelandet. Men andre har følt, at de blev tvunget til at kæmpe for en sag, der ikke var deres.

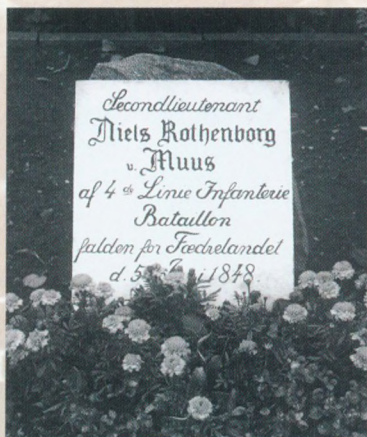
På en tysk krigergrav på Vester Sottrup kirkegård står en indskrift på latin: "Dulce et decorum est pro patria mori". (Det er smukt og ærefuldt at dø for fædrelandet). Skønheden og æren er især noget, en eftertid og magthavere ynder at tillægge døden på slagmarken. Aktive krigsdeltagere kan fortælle en anden historie om krigen. Udstillingen antyder kontrasterne mellem den idealiserede fremstilling og virkelighedens gru.

Grave og mindesmærker 1848-50

1848-50 var der borgerkrig inden for rammerne af den danske helstat. Den endte med en beskeden dansk sejr i slaget ved Isted den 25. juli 1850, men de grundlæggende nationale og politiske konflikter forblev uløste.

Der findes mindsten og grave fra Treårskrigen overalt i Sønderjylland, hvor der har været kampe, f.eks. i Bov, Nybøl og Dybbøl. Et sted skiller sig dog klart ud fra de øvrige: Den gamle kirkegård i Flensborg. I løbet af de tre krigsår blev der her begravet ca. 820 danske soldater, heraf ca. 500 af de faldne fra Isted-slaget. Kirkegården er herved blevet til det centrale mindested for denne borgerkrig, som rystede det danske monarki i sin grundvold og afdækkede svaghederne i den statsmæssige ordning.

De faldne fra Istedslaget blev begravet i en stor fællesgrav. Herpå lod Kong Frederik 7. i efteråret 1850 anbringe 51 marmortavler over særligt udvalgte blandt de 500 faldne.

1. Dansk gravsted på Sønderborg Vestre Kirkegård.
2. Tysk gravsted på Sønderborg Vestre Kirkegård.
3. Istedløven - gravminde og sejrsmonument, rejst i 1862.

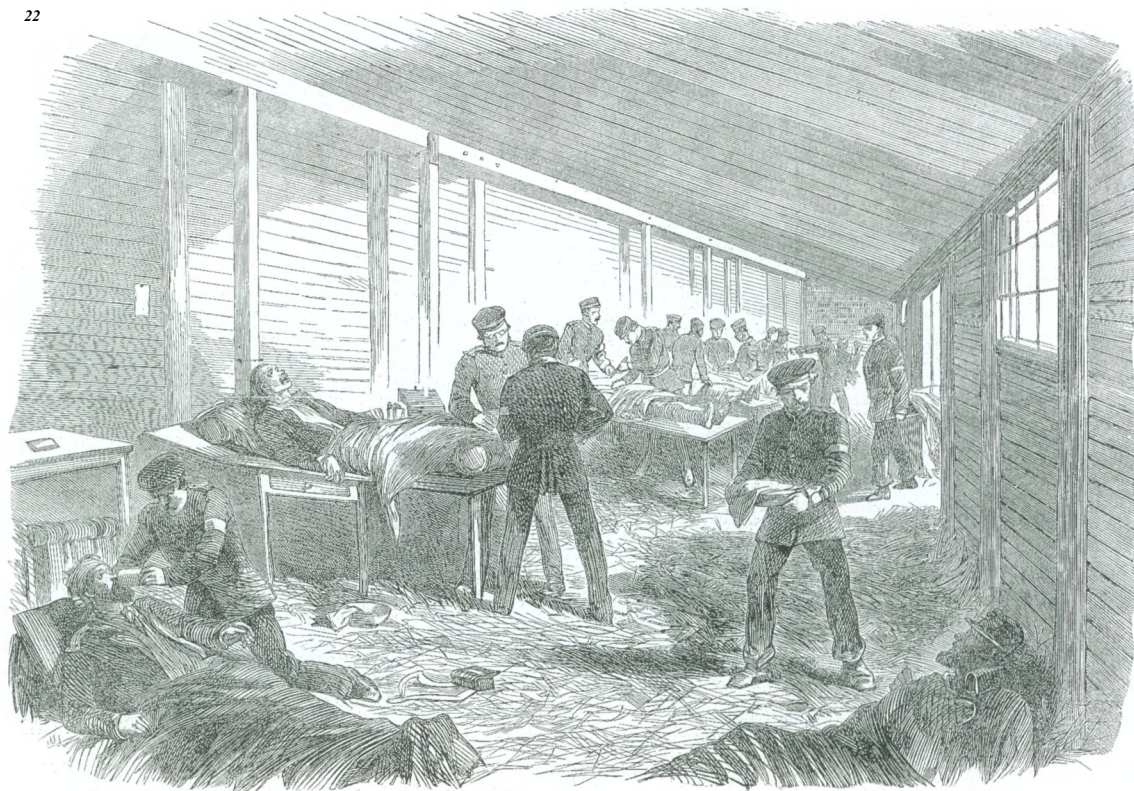
Det drejer sig om 44 officerer og 7 menige.

En af de fremtrædende nationalliberale politikere Orla Lehmann fik i 1859 den idé at rejse et "nationalmindesmærke", der skulle være "et talende vidne for efterslægten om, hvor dybt nationen har erkendt og følt værdien af de udførte bedrifter og de bragte ofre."

Monumentet blev en løve i kolossal størrelse, der blev opsat ved fællesgravene den 25. juli 1862. Samtidig blev der opkastet en kæmpehøj over gravene. I 1800-tallet blev kæmpehøje opfattet som symboler på Danmarks glørværdige fortid. Monumentet blev jernet af slesvig-holstenerne i 1864 og ført til Berlin, hvor det stod indtil 1945, da det af amerikanerne blev transporteret til København. Der har været mange forsøg på at få Istedløven genrejst på kirkegården i Flensborg. Fra tysk side afvises dette som upassende, fordi det anses for at være et sejrsmonument. På dansk side anses det derimod af mange for at være et gravminde.

Døden på lazaret

Tysk lazaret i Nybøl med sårede danske fangeri 1864. Træsnit i Illustrated London News af S. Simonsen.

I de to slesvigske krige 1848-50 og 1864 blev der indrettet lazaretter, bl.a. i skoler, på slotte og herregårde, ligesom man benyttede eksisterende hospitaler.

På lazaretterne arbejdede læger, plejere og medhjælpere, oftest under hårdt pres. Alligevel døde mange soldater i dagene og ugerne, efter de var blevet såret. Nogle soldater døde endda først efter måneders lidelser. Om de så kan medregnes til dem, der "faldt ved Dybbøl" og "led heldedøden", kan man jo diskutere.

Mange døde af andre sygdomme, endda helt uden at have været i

kamp. I Treårskrigen nævnes især kolera og tyfus som civil dødsårsag, men også sygdomme som skarlagensfeber, rosen og lungebetændelse forekommer. I 1864 var tyfus samt lunge- og brystlidelser de hyppigste civile dødsårsager. I begge krige angives delirium tremens (drukkenskab) jævnligt som dødsårsag - ligesom selvmord også gør det.

Af de omkomne på dansk side i 1864 døde 25 procent af sygdom. Det betyder, at hver fjerde af de danske soldater døde af en "civil" sygdom uden at være blevet ramt af en kugle eller såret i kamp.

Grave og mindesmærker fra 1864

På mange danske og tyske grav- og mindesten fra de slesvigske krige kan man se næsten enslydende indskrifter om "heltedød" og "falden for fædrelandet". Fra begge sider mente man at føre en retfærdig krig og hævdede, at soldaterne var faldet i kamp for fædrelandet. På kirkegårdene i Sundved og Sønderborg er der talrige grave med soldater, der er døde under belejringen og beskydningen af Dybbøl Skanser. Hovedparten af de faldne fra stormdagen den 18. april blev begravet straks efter i store fællesgrave på Dybbøl Banke. Sejrherrerne lod her opsætte sten over de "tapfere Dänen".

I 1920-erne oprettedes en komité til rejsning af mindesten over faldne i de slesvigske krige. Denne komité fik rejst mere end 300 sten i Dybbølområdet og på Arnkil. Derfor er der i dag enestående muligheder for at van-

dre rundt og opleve krigens landskab. Der er mindsten både over danske og tyske. Den sidste faldne danske og den sidst faldne tyske soldat i 1864-krigen ligger således med kun nogle hundrede meters mellemrum i udkannten af landsbyen Høruphav på Sydals. De kan have skudt på hinanden, før de begge måtte lade livet.

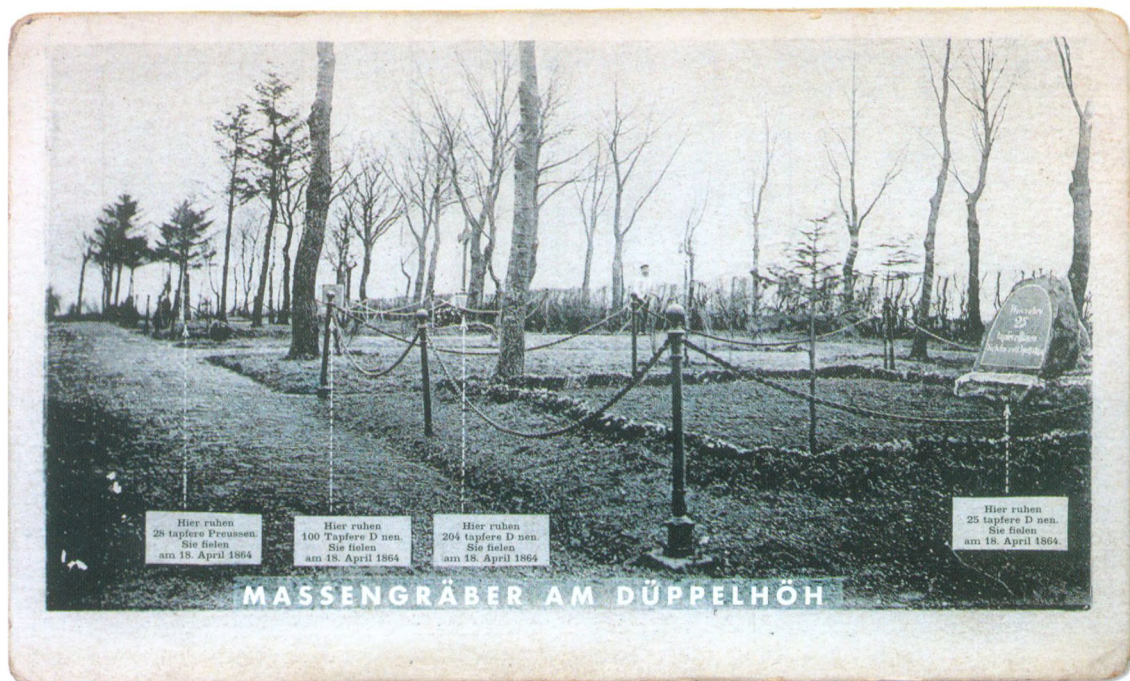
En begravelse fra 1864 er blevet særlig kendt. I Bøffelkobbelt lidt vest for Dybbøl blev en dansk dragon og en infanterist begravet i haven ved et lille husmandssted i februar i 1864. Graven er siden da blevet passet med stor omhu. Holger Drachmann skrev en sang herom:

*De vog dem, vi grav dem
en Grav i vor Have,
lagde dem ved siden af den alfar vej;
alle vore blomster smykke deres grave;
sønderjyske Piger, I forglemme det ej!*

Mindesten i Høruphav nær udskibningsbroen i 1864, foto 1992.

Tysk postkort med massegravene på Dybbøl Bjerg, ca. år 1900

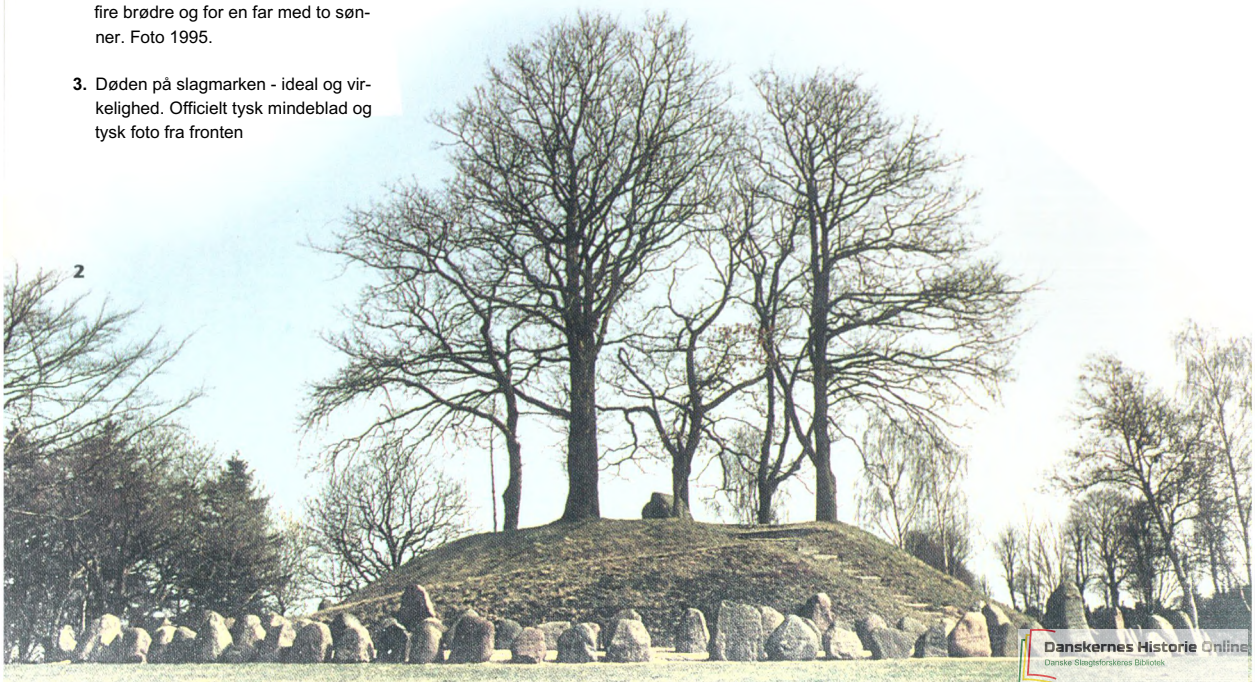
Grave og mindesten fra 1914-18

1. Gravlund ved Løgumkloster. Foto 1992.

2. Mindehøj i Broager. Der er rejst en sten for hver falden soldat, dog er familiemedlemmers navne på samme sten. Her er bl. a. sten med navne på fire brødre og for en far med to sønner. Foto 1995.

3. Døden på slagmarken - ideal og virkelighed. Officielt tysk mindeblad og tysk foto fra fronten

På kirkegårde overalt i Sønderjylland kan man se mindesmærker for sognets faldne i 1. Verdenskrig. Disse mindesmærker er meget forskellige, men vidner alle om trang til at mindes de faldne, man har kendt, hvad enten disse var dansksindede eller tysksindede.

Hovedparten af befolkningen i Nordslesvig, det nuværende Sønderjyllands Amt, var dansksindet, og mindesmærkerne er rejst efter 1920. Derfor tales der her ikke om heltedød og fædreland. Disse begreber forekommer derimod oftere på de tilsvarende krigsmindesmærker i Sydslesvig.

I en lille lund uden for Løgumkloster blev der i 1915 begravet 72 franske, belgiske og russiske krigsfanger fra den nærliggende krigsfangelejr. Hovedparten døde af plettyfus, der hærgede lejren. Disse mænd faldt således ikke i kamp, men døde af sygdom og savn. Når man går i mindelunden, rejser sig det spørgsmål: Er denne død mindre ærefuld end den på slagmarken?

Wie sollen auch unser Leben
für die Brüder lassen

1 Joh. 3, 16

Zum Gedächtnis des Altk. Karl Jensen.
1. Komp. des. Inf. Regts. Bremen (1. Stamm) Nr. 75.
Er starb fürs Vaterland
am 24. April 1917.

Wilhelm
R.

E. Doppler, v. J.

Grave og mindesten fra 1940-45

1

2

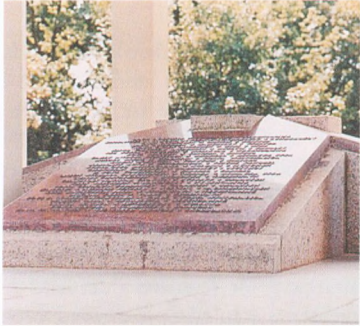
Ved det tyske angreb på Danmark tidligt om morgenen den 9. april 1940 gik det danske militær i stilling. Det kom til kampe ni steder i landsdelen, og ialt 15 mand faldt i Sønderjylland.

Både menige og befalingsmænd var klar over kampens håbløshed, idet Danmark kun havde en beskeden styrke under våben. I en samtidig militær vurdering lyder det således: "Der blev alligevel kæmpet hæderligt og tappert, og dette kan kun opfattes som et bevis for den danske soldats fædrelandskærlighed, loyalitet og gode moral".

Der er rejst danske mindesten alle

steder i landsdelen, hvor der har været kampe den 9. april. De tyske tab ved besættelsen er aldrig offentliggjort, og jordfæstelserne skete i al ubemærkedhed.

Der er også en række fredede grave over danske frihedskæmpere, der er henrettede i modstandskampen, og mindesten over frihedskæmpere, grænsegendarmer og politibetjente, der er omkommet i tyske KZ-lejre. Endelig er der spredt over hele Sønderjylland en række mindesten over allierede flyvere, der er omkommet i forbindelse med flystyrt over landsdelen.

3

På Skamlingsbanken står der et krigsmindesmærke af usædvanlig art - en klokkestabel, der er rejst over modstandsbevægelsens faldne i Syd- og Sønderjylland. Gennem tiderne har kirkeklokker også skullet kalde til kamp, og klokkestabler er især udbredt i Sønderjylland. Derfor valgtes en klokkestabel som et værdigt og karakteristisk minde for de faldne. I læ under klokkestabelens tag er der tre plader med navne på regionens 83 faldne samt et digt af Poul Sørensen om Danmarks besættelse 1940-45:

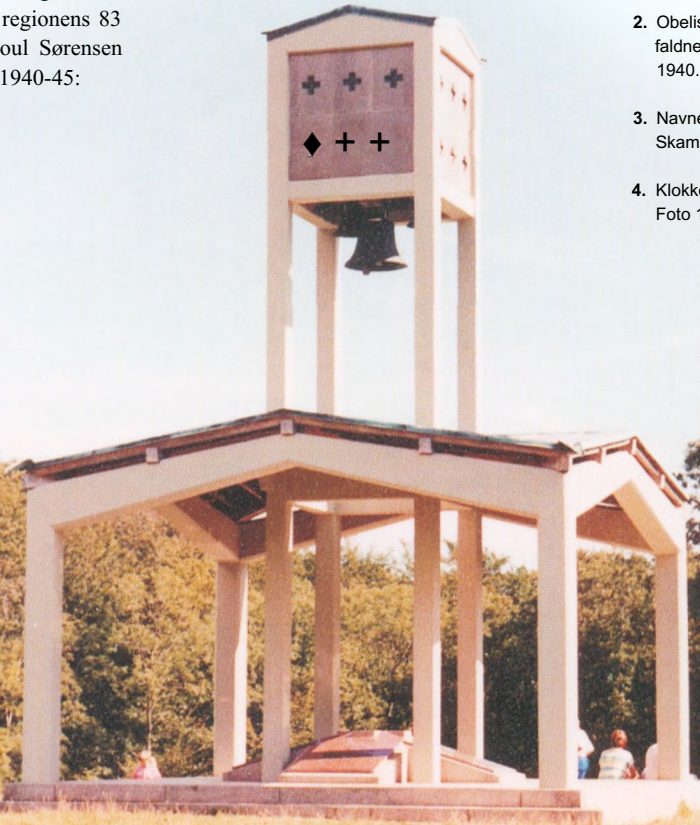
*En uvejrspiril
En tordenaugust
Skjult krig i civil
Års skimmel og rust*

*Ely kim under jord
Sejgt forår på vej
Fem jemvintre, hvor
april blev til maj*

*Summen af alt
I ufredens år:
Danske mændfaldt,
Danmark består*

1. Grav med 4 henrettede modstandsfolk på kirkegården ved Christianskirken i Sønderborg. Foto 1997.
2. Obelisk ved Søgaard over de faldne soldater fra den 9. april 1940. Foto 1992.
3. Navneplade i klokkestabelen på Skamling. Foto 1992.
4. Klokkestabel på Skamling. Foto 1992.

4

Ehrenhain på Knivsbjerg

I en mindelund på det tyske mødested Knivsbjerg nord for Aabenraa er der indrettet en "Ehrenhain" for de faldne nordslesvigere i de to verdenskrige. På mindepladerne for 1. verdenskrig 1914-18 er der år for år, nævnt det samlede antal faldne i det nuværende Sønderjylland, ialt 5.200. På pladerne for 2. verdenskrig 1939-45 kan man læse alle navne på 750 faldne. De var medlemmer af det tyske mindretal og havde meldt sig til tysk krigstjeneste. De faldne i de to verdenskrige bliver her sidestillet. Men situationen i de to verdenskrige var helt forskellig for krigsdeltagerne fra det nuværende Sønderjylland.

Blandt de 5.200 faldne nordslesvigere fra Første Verdenskrig har et fler-

tal uden tvivl været dansksindede (da 75% af befolkningen stemte dansk i 1920). De har næppe følt, at de kæmpede for deres fædreland - men de fulgte pligtens bud fra Tyskland - det land hvor de havde statsborgerskab.

De 750 nordslesvigere, som faldt i tysk uniform i Anden Verdenskrig, kæmpede for Tyskland - det land de opfattede som deres fædreland. Men set fra dansk side var de frivilligt gået i kamp for Det tredje Rige, som havde besat Danmark - det land hvor de havde statsborgerskab.

Ehrenhain på Knivsbjerg. Foto 1994.

Fjernede monumenter og mindesten

TYSK MONUMENTSKÆNDELSE I 1864

To markante danske mindesmærker blev fjernet i de første krigsmåneder: Istedløven på kirkegården i Flensborg blev nedtaget i februar af ivrige slesvig-holstenere, som anså løven for at være symbol på det danske overherredømme. Løven blev som allerede nævnt bragt til Berlin og i 1945 af amerikanske tropper bragt til København, hvor den står ved Tøjhusmuseet. Der har ikke kunnet skabes enighed om en genopstilling i Flensborg.

Skamlingsbanken er det højeste punkt i Sønderjylland og blev mødested for dansksindede sønderjyder fra 1843. Her rejstes i efteråret 1863 en mindestøtte af granit med navne på de mænd, der havde gjort en særlig indsats i sprogkampen i Sønderjylland. Støtten blev bortsprængt af preusserne i marts 1864.

Da Skamlingsbanken ved fredsdragningen kom til at ligge nord for 1864-grænsen, kunne støtten genrejses efter krigen - med alle ar og brudte kanter til minde om det tyske hærværk.

DANSK MONUMENTSKÆNDELSE I 1945

Tre markante tyske mindesmærker blev ødelagt i de første måneder efter Befrielsen i 1945. Knivsbjerg er Sønderjyllands næsthøjeste punkt og et nationalt mødested for hjemmetskerne. Her blev der i 1901 indviet et tysk national-monument i form af et stort tårn med en bronzefigur af rigs-

kansler Bismarck. Af frygt for dansk hærværk blev figuren fjernet allerede i 1919 og transporteret til Sydslesvig, hvor den i dag er opstillet på Aschberg. Det tomme tårn mindede fortsat om, at landsdelen havde været under tysk styre.

I august 1945 blev tårnet blev sprængt af ukendte gerningsmænd, antagelig med tilknytning til modstandsbevægelsen. På den danske regerings bekostning blev området istandsat, og der blev opført en mindemur, men Bismarcktårnet genopførtes ikke.

På Dybbøl og på Arnkil stod der to store preussiske sejrsmønstre til minde om 1864-krigen. De var af sandsten med relieffer med kampscener. Begge monumenter bombesprængtes af ukendte gerningsmænd i maj 1945. Det eneste bevarede er hovedet af pioner Klinke, der kan ses i udstillingen om Dybbølhelte i stueetagen, og et relief fra Dybbølmonumentet, udstillet på 1. sal. Det viser to danskere, løjtnant Anker og korporal Nellesmann, der kæmper mod fire preussere, bl.a. General von Raven. Det har været foreslået at genopstille relieffet på Dybbøl Banke, men forslaget har ikke vundet bifald.

Fjernede nationale mindesmærker får en vis aura af martyrium over sig, og både tilhængere og modstandere kan opleve en stærk udsagnskraft ved dem. Derfor er det sikkert bedst ikke at forsøge at genskabe fortidens mindesmærker.

Monumentskændsel er ikke et ukendt begreb i Sønderjylland. Allerede i perioden mellem de slesvigske krige blev der fra dansk side fjernet enkelte slesvig-holstenske mindesmærker på kirkegården i Flensborg. Men især i 1864 og 1945 er nogle af landsdelens monumenter og mindesmærker blevet udsat for ødelæggelse.

Det danske monument, Istedløven, blev ødelagt af slesvig-holstenske og tyske patrioter i februar 1864. Træsnit.

Det tyske monument, Düppel-Denkmal, blev ødelagt af danske patrioter i maj 1945. Foto.

Mølleriet på Dybbøl

- I RA VINDKRAFT TIL MASKINKRAFT

Melet forhandles af AXA a/s, som til gengæld støtter Dybbøl Mølle økonomisk. Posens udsmykning forener flere af tidens trends.

Dybbøl Mølle er en såkaldt hollændervindmølle af galleritypen, dvs. at den er forsynet med en rundgang. Indtil branden i 1935 måtte man fra omgangen sætte sejl og indstille vingerne mod vinden ved at flytte stjernbjælken med håndkraft. Efter branden i 1935 blev den genopførte mølle *selvsvikkende*, dvs. at den automatisk kunne indstille vingeklapperne, og *selvkrøjdende*, idet en lille vindrose bag på møllehatten hele tiden sørgede for at holde vingerne mod vinden.

Mølleriet drives ikke længere af vindkraft, men af en elektromotor i kælderens. I det nyere melmøleri i Dybbøl Mølle anvender man jernvalser i stedet for de flade møllesten. Jernvalserne er anbragt i *valsestole* i en ramme parvis over hinanden og løber med forskellige hastigheder. Dette system har den fordel, at man i en række udskillelsesprocesser kan fjern

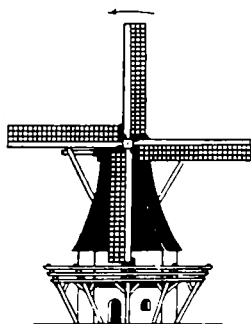
ne de mindre værdifulde stoffer fra kornet, så kun den rene kerne bliver tilbage.

En anden vigtig del af motormølleriet er den fritsvingende *plansigte*, der sorterer melet i forskellige finheder. Det grove mel transporteres videre til næste valsestol, hvor det atter bliver findelt.

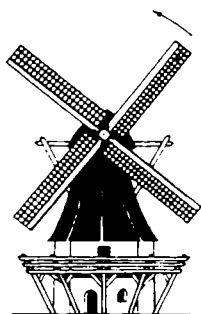
Kornformaling er desværre ikke længere rentabelt for mindre møller. Derfor er Dybbøl Mølle ikke længere kornmølle; men motormølleriet står fortsat helt intakt og kan sættes i gang igen, hvis der skulle blive brug for det.

Når møllevingerne drejer rundt i dag, er de med til at producere strøm i beskeden målestok.

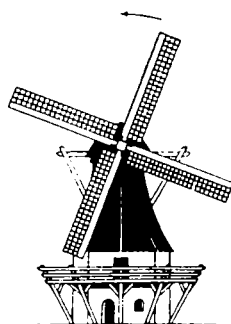
Era gammel tid er møllevingerne brugt til at signalere med. Det er ikke blot sket i krigstid, men først og fremmest i fredstid.

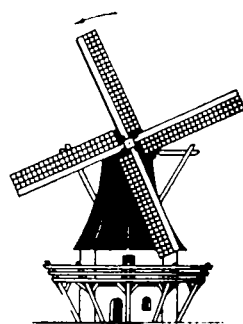
Længere arbejdspause

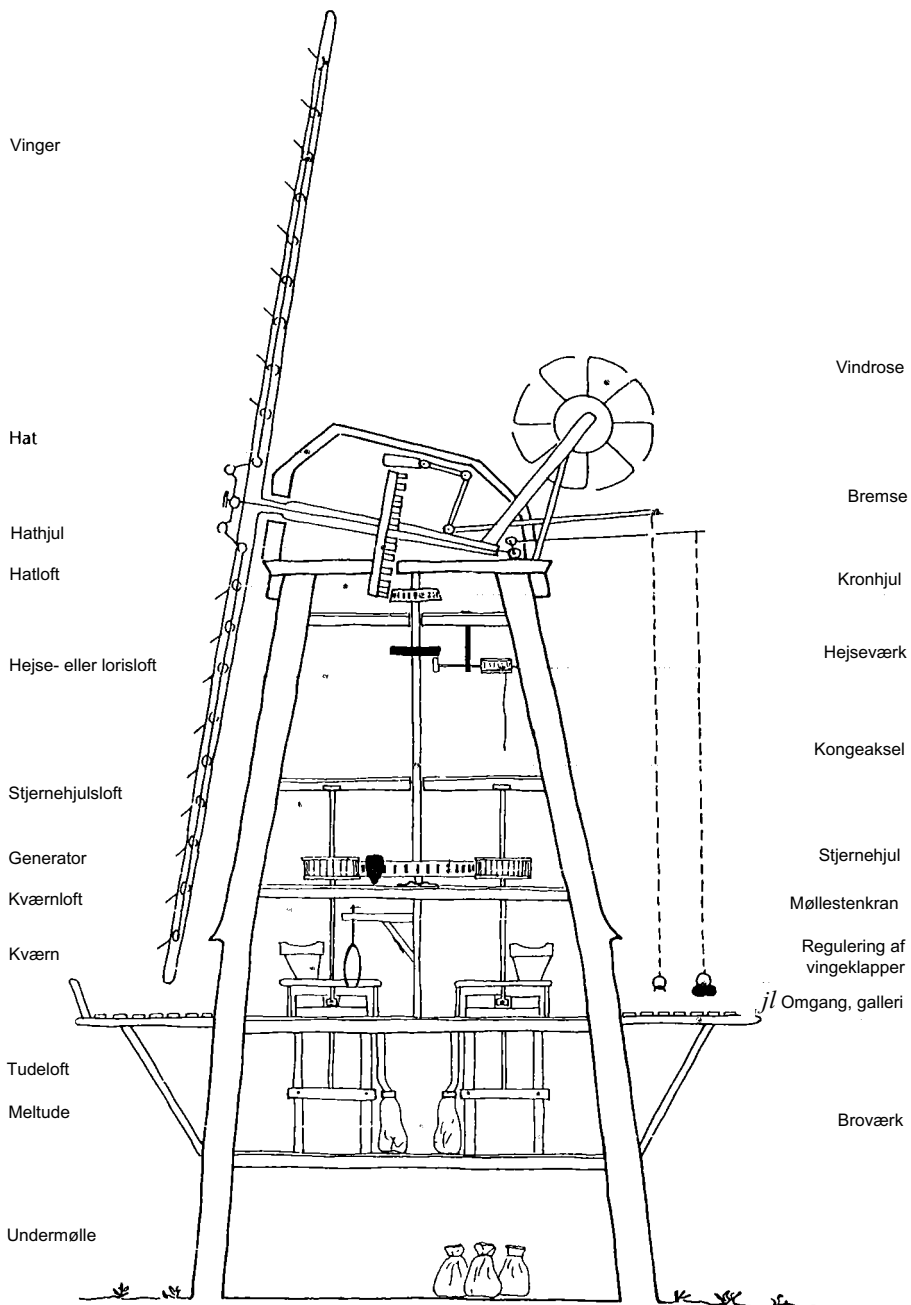
Kortere arbejdspause

Glædesstilling

Sørgestilling

Hatloft

Her er hathjulet, bremse, hat med drejekrans og tandhjul til hattens omdrejning.

Stjernehjulsloft

Det store stjernehjul med kamme er fremstillet af avnbøg. Hjulet driver kværnene og en 22 KW generator, der blev opsat i 1980 for at producere elektricitet. Adgang for besøgende slutter her, da det kan være farligt at gå højere op, når møllen arbejder.

Kværnloft

Her er to kværne med møllesten og en havrevalse samt tre døre med udgang til mølleomgangen. Fra omgangen dirigeres møllen med to kæder. Vingerne skal altid være drejet op mod vinden, og det klares af den lille vindrose bag på møllehatten.

Tudeloft

Det maledede mel kommer gennem tudene ned i sækkene, der er hængt på tudene med remme og sækkelåse. Fra dette loft fører en dør til en nedsænkkelig slidske, hvorpå sækkene glider ned i vognene.

Undermølle

Her modtages kornsækkene. Gennem en lem i gulvet hejses de op på kværnloftet.

Flagmasten, kongebusten og kanonerne

1. Buste af Christian IX ved Dybbøl Mølle. Foto 1997.
2. Indskriften på stenen ved flagmasten vidner om, at nationale bevægelser, danske som tyske, ofte har taget Gud til indtægt for deres sag. Foto 1997.
3. De fire opstillede kanoner har været anvendt i de slesvigske krige. De blev i 1922 udlånt fra Tøjhusmuseet i København til Dybbøl Mølle, hvor de har været opstillet forskellige steder. I 1948 blev de opstillet samlet - som et kanonbatteri - vest for flagmasten. Ved denne lejlighed blev originale lavetter stillet til rådighed af Krigsministeriet.

2

1

I foråret 1920 ønskede De danske Soldaterforeninger at rejse en flagmast på Dybbøl Banke. Den skulle stå klar til brug ved Genforeningsfesten i Dybbøl Skanser. I forbindelse med forhandlingerne herom blev Soldaterforeningerne opmærksom på, at Dybbøl Mølle havde store økonomiske vanskeligheder, og man gik straks i gang med finde en løsning på problemerne. Resultatet af forhandlingerne blev ikke blot rejsningen af den høje flagmast lige vest for Dybbøl Mølle, men også oprettelse af en selvejende institution, hvis formål er at bevare møllen og møllegården som et historisk mindesmærke.

Dannebrog blev for første gang hejst på flagmasten den 11. juli 1920, da kongefamilien passerede forbi på vej til genforeningsfesten i Dybbøl

Skanser. I de to første årtier blev der flaget på Dybbøl alle søndage samt på de faste flagdage. Men fra november 1940 blev der daglig flagning på Dybbøl Banke som en national manifestation under Danmarks besættelse. Soldaterforeningerne påtog sig at anskaffe og vedligeholde flagene. Denne daglige flagning er fortsat efter befrielsen i 1945. Men siden 1970-erne er den dog indskrænket til turistsæsonen, ca. i. april - 1. november.

Busten af Christian IX, Danmarks konge 1863-1906, blev opsat af Soldaterforeningerne i 1937 til Christian X's 25 års regerings jubilæum. Der har ved flere lejligheder været drøftet opstilling af andre mindesmærker på Dybbøl Banke, men det er hver gang blevet afvist af Soldaterforeningerne og myndighederne.

3

Litteratur

ADRIANSEN, INGE: Dybbøl - et dansk og tysk nationalt symbol. I: *Sønderjyske Årbøger*, Aabenraa 1992, s. 249-290.

BOECK, HECTOR: *Danske Mindesmærker og Krigergrave i Sønderjylland*. København 1940.

CLAUSSEN, LORENZ: *Prachtische Anweisung zum Mühlenbau*. Leipzig 1792.

DRACHMANN, HOLGER: *Derovrefra Grænsen. Besøg på det danske Termopylæ april 1877*. København 1878.

LAMPE, JENS: *Dybbøl Mølle. I: Dybbøl Sogns Historie*, Sønderborg 1976, s. 140-152.

STOLZ, GERD: *Düppel - Dybbøl -1848 - 1849 -1864 - heute*. Aabenraa/Sønderborg 1992.

1864-1914

TVENDE GANGE SKUDT I GRUS
ATTER REJST SOM MELLEHUS
VOGTER FOR ET MJNOEØ
SEL V EN BAUTA DAMSK OG TRO

SPEJD SA A LANGT DIT »JE NA AH
GRAV VED 6KAV I MÅRKEN STÅ AR.
DANSKE MÆND GAV LIVET HEN
TROSKAB HOLDER SKANSEN END

TAAREOUGGET ÆREKRANS
SLÅAR OM DYBBØLS NAVN SIN (LÅNS
SLÆGTER DØR MËN SPROGET BINDER
FREMTID GROR AF DYRE MINDER

Dis-Danmark

ISBN: 87-87153-297